

Теоретична медицина

УДК 614.2(477)

І.П.Одинський

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

Кафедра суспільних наук та українознавства (зав. – проф. М.М.Сидоренко)
Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці

Резюме. У статті висвітлено місце і роль людини, її здоров'я в умовах сучасної науково-технічної революції та вплив людського чинника на темпи економічного зростання.

Ключові слова: здоров'я людини, суспільне виробництво, робоча сила, трудові ресурси, трудовий потенціал, людський фактор, людські інформаційні ресурси, людський капітал.

Вступ. Загальна закономірність розвитку сучасної науки дедалі більшою мірою супроводжується об'єднанням зусиль і концентрацією досліджень на проблемі людини. З позицій економічної науки це зумовлює перехід до “людського” виміру життя суспільства, переміщення індивіда як виробника і споживача в центр соціально-економічної системи.

Принципова різниця між сучасною і минулою економічною практикою, а також типом мислення полягає в тому, що при технократичному підході як наріжний камінь і визначальний елемент економічного потенціалу країни, галузі, підприємства виступала матеріально-технічна база виробництва. Критерієм економічних результатів були обсяги віддачі елементів виробництва. У сучасних умовах у центр аналізу соціально-економічного розвитку ставиться здатність економіки до ефективних якісних і структурних зрушень, що прямо і безпосередньо закладено в людині. Практика засвідчує, що в будь-яких політичних системах людські можливості є визначальними в досягненні поставлених цілей.

Як відомо, окремі аспекти людини вивчають природничі та суспільні науки. Найбільш узагальнюючу характеристику людського (суб'єктивного) чинника дає філософія. Економічна наука досліджує лише окремі, проте визначальні аспекти сучасної людини – людини економічної та соціальної. Для задоволення її потреб здійснюється процес виробництва, в якому вона виступає як виробник і як споживач матеріальних благ та послуг. У цьому зв'язку виникає необхідність з'ясування місця людини в економіці, зміни його за різних систем, визначення економічних законів, які керують економічною поведінкою людей. Означене по-різному розв'язувалося світовою економічною наукою, узагальнюючу характеристику якої наводить С.В.Мочерний [1].

Весь історичний розвиток суспільства доводить, що людина може жити, діяти і розвиватися лише включеною в суспільний зв'язок з іншими людьми. Основою цього зв'язку є спільна трудова діяльність. Вступаючи в економічний взаємозв'язок з іншими людьми, людина є носієм, суб'єктом виробничих відносин і виступає як

працівник елемента продуктивних сил, особистого чинника виробництва. Людина як суб'єкт виробничих відносин завжди функціонує в історично визначеній соціально-економічній формі. Від соціально-економічного типу людини залежать її функції в системі виробничих відносин, її інтереси та спонукальні мотиви діяльності, які не є загальними і незмінними, бо залежать передусім від існуючої форми власності на основні засоби виробництва.

Мета дослідження. Встановити місце і роль людини, її здоров'я в умовах сучасної науково-технічної революції, її вплив на темпи економічного зростання та підвищення ефективності суспільного виробництва в цілому.

Методи дослідження. Аналіз і синтез, єдності історичного і логічного, статистичні порівняння наукової теорії та суспільної практики.

Результати дослідження та їх обговорення. У науковій літературі використовуються різні поняття та категорії щодо людини як чинника розвитку і розміщення окремих галузей суспільного виробництва, зокрема „робоча сила”, „особистий фактор”, „суб'єктивний фактор”, „людські ресурси”, „трудова ресурси”, „людський капітал” та ін. На думку І.Каленюка, тут відбувається змішування понять самих ресурсів і тієї суспільної форми, в якій вони залучаються до виробничого процесу [2].

Відомо, що відправним моментом для трактування суті названих понять є марксове визначення робочої сили як сукупності фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особа і які пускаються в хід щоразу, коли він виробляє будь-які споживчі вартості. Поряд з цим, важливими складовими особистого чинника є, наприклад, здоров'я людини, її сумлінність, дисциплінованість, психологічні особливості. „Суб'єктивний фактор” підкреслює роль у процесі виробництва свідомого, вольового початку. „Людський фактор” – більш широке поняття, яке розкриває функціонування людини в системі соціальних, економічних, науково-технічних, організаційних та інших відносинах, загалом все те, що належить йому як суб'єктові діяльності в різних сферах суспільного життя.

Найбільш уживаним у сучасних умовах, особливо в конкретних дослідженнях, є поняття „трудові ресурси”, „людський капітал” та ін. Економічним проблемам трудових ресурсів як чинника розміщення виробництва значну увагу приділяли С.Г.Струмилін, М.М.Баранський, А.Г.Аганбегян, А.Т.Хрущов, М.І.Долішній, М.М.Паламарчук, А.Т.Ващенко, Ф.Д.Заставний та ін.

В економічній літературі й на практиці поряд з поняттям „трудові ресурси” в останні роки широко використовується поняття „трудовий потенціал” [3]. Це більш широке поняття, яке характеризує одночасно фізичні, професійно-кваліфікаційні та освітньо-духовні потенції людини в здійсненні трудової діяльності. У структурному плані трудовий потенціал треба розглядати як сукупність трьох його підсистем: демографічної, соціально-економічної та соціально-психологічної.

Концепція „людського капіталу”, як і сама ця категорія, з’явилася в період індустріального суспільства (50–60-х рр. ХХ ст.), коли на першому місці були завдання досягнення економічного зростання, тобто зростання макроекономічних показників (Т.Шульц, Г.Беккер, Дж.Мінцер, Й.Бен-Порет, М.Блауг, Е.Лазер, Р.Лейард, Дж.Псахаропулос, Ш.Розен, Ф.Уелч, М.Фрідман та ін.). Дана теорія дістала широке визнання світової науково-економічної думки, на досить високому рівні оцінені суспільні результати наукових досліджень у цій сфері (присуджені Нобелівській премії).

Проблема „людського капіталу” розглядається в роботах Добриніна А.І., Дятлова С.А., Циренкова Е.Д., Авдєєвої Н.Н. [4]. Уведення цієї категорії до вітчизняного наукового обороту та її обґрунтування належить О.Грішновій, яка визначає його як економічну категорію, що характеризує сукупність сформованих і розвинутих у результаті інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, які використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та збільшенню доходів (заробітків) свого власника та національного доходу в цілому. Розробка теорії „людського капіталу” стала результатом застосування економічного підходу до поведінки людини, принципів економічної теорії до економічних проблем освіти, охорони здоров’я та міграції. Вітчизняні науковці І.Каленюк, Е.Лібанова, В.Близнюк, О.Бородіна, Л.Шаульська [5,6,7] та інші у своїх наукових дослідженнях торкаються цієї проблеми, намагаючись знайти взаємозв’язок між науковими поняттями „трудовий потенціал”, „людський капітал”, „людський потенціал”, „людський розвиток”. Так, І.Каленюк вважає, що сукупність здібностей людини не є капіталом тому, що самі по собі вони нічого не означають: тільки включення певного набору здібностей і засвоєних знань людини до відповідної системи суспільно-економічних відносин дає можливість ідентифікувати їх як капітал. Капіталом стає реалізація здібностей людини до продуктивної пра-

ці, коли метою виробництва виступає одержання прибутку. При цьому необхідно зазначити, що в окремих дослідженнях поняття „людський капітал” ототожнюється з поняттями „трудові ресурси”. Безумовно, що багатство суспільства залежить передусім від маси праці, яка використовується у виробництві, та її продуктивності. Звідси природним є прагнення держави до розширення (у певних межах) масштабів зайнятості. При його зменшенні скорочуються можливості суспільства щодо збільшення національного доходу, загострюються соціально-трудові відносини. До того ж інтереси суспільства вимагають не всезагальної, а „продуктивної” зайнятості, при якій досягається висока продуктивність, відсутнє приховане безробіття і зберігається соціально-політична стабільність [8].

При всій важливості розгляду вищезгаданої проблеми необхідно зазначити, що поняття „людський капітал” та „людські” або „трудові ресурси” та ін. є нетотожними. „Людські ресурси” потенційно можуть стати капіталом у тому випадку, як вважає О.Бородіна, коли вони даватимуть реальний дохід і, таким чином, створюватимуть багатство, тобто якщо людина має можливість зайняти себе в суспільному виробництві шляхом власноручно організованої діяльності або продажу своєї робочої сили. Саме тому на цій основі доцільно використовувати власні уміння, знання, фізичні здібності та енергію. „Людський капітал” являє собою нематеріальні блага тривалого користування, які нагромаджуються і реалізуються внаслідок творчої діяльності людей у часі. „Людський капітал” як продукт виробництва являє собою знання і трудові навички, набуті людиною в процесі навчання та трудової діяльності. Нагромадження людського капіталу починається з шкільного віку і продовжується до закінчення ВНЗ, на курсах перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Для створення людського капіталу потрібні вчителі, підручники, бібліотеки, бази даних і час для навчання.

Т.Кір’ян, аналізуючи концептуальні положення в розвитку світової економічної думки, дійшов висновку, що „людський капітал” – це соціально-економічна категорія, похідна від таких категорій, як „робоча сила”, „трудові ресурси”, „трудовий потенціал”, „людський фактор” і, врешті-решт, – „людські ресурси”. Він є виявом у процесі капіталізації вартості робочої сили, її особливих якостей, притаманних конкретній людині. Ці категорії у своїй сукупності відображають еволюцію розвитку уявлень про місце і роль людини у виробництві та суспільному житті. Таким чином, „людський капітал” – це соціально-економічна категорія, похідна від зазначених вище категорій. У загальному вигляді його можна розглядати як сукупність належних працівникові природних здібностей (здоров’я, творчі схильності тощо), а також самостійно нагромаджених (набутих у результаті життєвого досвіду) та розвинутих ним унаслідок інвестування в освіту, професіона-

льну підготовку та оздоровлення. Отже, „людський капітал” – це сформований у результаті інвестицій і нагромадження певний рівень здоров’я, знань, здібностей, мотивації, енергії, культурного розвитку як конкретного індивіда, групи людей, так і суспільства в цілому. Цей капітал доцільно використовується в тій чи іншій сфері суспільного відтворення і сприяє зростанню продуктивності доходів його власника [9].

Основним інструментом формування „людського капіталу” є інвестування в людину, найважливішими серед яких є вкладення в освіту та охорону здоров’я. Витрати на охорону здоров’я (профілактика захворювань, медичне обслуговування, відповідне харчування, поліпшення житлових умов тощо), створюють умови для підвищення якості та ефективності використання людського капіталу. За підрахунками вчених останні складають до половини всіх витрат, які визначають стан здоров’я людини, і тільки третина – це спадкові чинники, а ефективна діяльність закладів охорони здоров’я забезпечує здоров’я людини лише на 6-12 % [10].

З огляду на відносну обмеженість оцінки людського капіталу за роками навчання або ж за часткою населення, припускаємо можливість застосовувати ширший підхід, завдяки чому можна враховувати й інші складові витрат на здоров’я людини. З цією метою можна використати такий впливовий показник, як індекс людського розвитку (ІЛР). Це інтегральний показник, який характеризує такі аспекти людського існування, як тривалість життя, освіченість і рівень добробуту. За даними ООН, країни СНД за рейтингом індексу розвитку людського потенціалу значно відставали від найбільш розвинених країн. Місце України в списку 162 країн – 74. Для прикладу: Білорусі – 53, Росії – 55. Основна причина – відносно низький рівень доходів населення, що пов’язано з негативним трендом середньодушового ВВП [10].

Офіційна статистика фіксує обмеженість доходів населення для забезпечення першочергових потреб, зокрема на покриття витрат на продукти харчування. Їх не вистачало працівникам промисловості – 63,6 %; сільського господарства – 63,4 %; виробничої сфери – 68,1 %, сфери послуг – 62,3 %. Доходів на оплату житла відповідно: 68,9 %; 83,9 %; 83,5 %; 79,1 %. На сьогодні однією з найгостріших проблем в Україні є проблема подолання бідності. На відміну від переважної більшості країн, наявність роботи в Україні не є гарантією навіть мінімального достатку [11]. Отже, у найближчій перспективі необхідно зосередити увагу на запровадженні обов’язкового для всіх секторів економіки соціального стандарту – мінімальної погодинної заробітної плати для всіх категорій працюючих, збільшенні грошової складової у доходах сільськогосподарських працівників, зменшення нарахувань на фонд оплати праці. Видається суттєвим підвищенням рівня доходів населення від власності, включаючи інтелектуальну, підприємницької діяльності. Це дало б змогу суттєво зменшити диспропорції у рівнях оплати праці працівників однакової

кваліфікації при виконанні рівнозначної за складністю та функціональними ознаками роботи, зменшити рівень тіньових доходів.

Вітчизняними науковцями, зокрема Е.Лібановою, О.Грішновою, І.Кочумою, обґрунтовується необхідність переорієнтації державної соціальної політики на цілі людського розвитку, що передбачає процес „зростання” людських можливостей – людина повинна прожити довге і здорове життя, мати матеріальні засоби для гідного існування [12, 13]. В Україні реально постала проблема неповного відтворення населення і скорочення його чисельності. За рівнем смертності ми знаходимося на 224-му місці у світі, за кількістю дитячих смертей – на 161-му. Середньорічні темпи приросту населення, які перевищують середньодержавний рівень, характерні для незначної кількості областей. Процеси депопуляції у свою чергу супроводжуються стрімким погіршенням вікової структури населення. Чітко простежується тенденція до зниження питомої ваги людей, молодших за працездатний вік та підвищення питомої ваги населення віком 55 років і більше. Така ситуація призвела до того, що в Україні на одного пенсіонера припадає 1,88 працівників (для порівняння: у Франції та США – 2,5; Японії – 2,6). Погіршуються якісні характеристики здоров’я населення. Не зменшується материнська смертність. Репродуктивне здоров’я населення перебуває в стані кризи.

Задоволення потреб людини в охороні здоров’я та отриманні медичної допомоги реалізується в процесі створення матеріально-технічної та наукової бази охорони здоров’я, вдосконалення та розвитку всіх її ланок. Найсуттєвішим негараздом сьогоденної системи в Україні є гострий дефіцит фінансових ресурсів. В ієрархії країн, що надали свою статистику для міжнародних зіставлень, Україна займає 32-е місце за показником витрат на охорону здоров’я в розрахунку на одного жителя; у розподілі за ВВП на душу населення, на медичне обслуговування – 34-е місце. Фінансове забезпечення охорони здоров’я, відповідно до висновків вітчизняних і міжнародних експертів, явно недостатнє і здійснюється за залишковим принципом, що вимагає найшвидшого реформування галузі.

Сьогодні існує гостра потреба здійснення скоординованих кроків, спрямованих на поліпшення здоров’я людського капіталу, що є необхідною умовою його відтворення. Головним завданням тут є забезпечення стану здоров’я людини і продовження тривалості життя. За даними Міністерства охорони здоров’я, питома вага державних витрат і витрат громадянина чи підприємства на охорону здоров’я в Україні становить відповідно 25 і 75 % (у Німеччині та Канаді – відповідно 73 і 27 %; у Франції – 74 і 26 %; Великобританії – 84 і 16 %; Росії – 40 і 60 %). Це обмежує можливості переважної більшості населення в користуванні медичними послугами, що викликає зростання стресових ситуацій, неврозів, збільшення випадків психічних захворювань, самогубств тощо. Так, 35 % дорослих і 14 % ді-

тей в Україні мають хронічні захворювання. За останні роки кількість захворювань населення на злякисні новоутворення зростає майже на 40%, цукровий діабет – у 2,8 рази, психічні розлади – вдвічі. З 1987 р. зареєстровано понад 62 тис. ВІЛ-інфікованих і близько 6 тис. випадків захворювання на СНІД. За даними епідеміологічного моніторингу Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом, за 15 років в Україні від СНІДу померло близько 3,5 тис. громадян. Близько 80% захворювань пов'язані зі споживанням неякісної води. У результаті екологічної кризи наша країна щорічно витрачає 15–20 % ВВП.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. охарактеризовується посиленням процесу глобалізації економіки, яка висуває нові вимоги не тільки до технологій, виробництва, але й до людини – її освіти, кваліфікації, знань, здоров'я, і вимагає нових вкладень у збереження і розвиток людського потенціалу не тільки на державному, а й регіональному рівнях. Існуючі механізми державного регулювання регіонального розвитку успадкували і продовжують використовувати принципи централізованої системи відносин „зверху – донизу”. Водночас, як показує аналіз, її можливості вичерпані. Довгострокові та середньострокові програми соціально-економічного розвитку, запропоновані місцевими органами влади, через недостатнє фінансування як із державних бюджетів, так і з місцевих, не виконані. Тому значна частина об'єктів, перш за все комунальних, включаючи заклади охорони здоров'я, будівництво яких було розпочато, перетворилися на довгобуду. На думку О.Дьоміна [14], процес регіоналізації в Україні має базуватися значною мірою на мобілізації власних, перш за все людських, ресурсів усередині та поза межами регіону, на регіональних, місцевих зв'язках, удосконаленні інфраструктури, що підвищуватиме економічний потенціал регіону. Основною метою цього процесу є активізація „соціального капіталу” [15].

Характерною особливістю сучасного світового розвитку є збільшення розриву між країнами, які накопичили науково-виробничий потенціал для глобальної конкуренції, і тими, які його ще не мають. Україні, як вважають науковці [16], необхідно здійснити своєрідний стрибок, як це зробили у свій час Японія, Південна Корея та Китай. Досягти цього можливо тільки шляхом різкого поживлення інвестиційного процесу як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів, включаючи людські.

Висновки

1. Загальна закономірність розвитку сучасної науки дедалі більше супроводжується об'єднанням зусиль і концентрації досліджень на проблемі людини, її здоров'ї, психологічним і моральним якимостям.

2. Продуктивну силу людини формують її природні (фізичні та сенсорні) сили, здоров'я, професійний рівень, уміння, навички та ставлення до праці, організованість, дисциплінованість, інформованість працівника.

3. У будь-яких політичних та економічних системах людські можливості, фізичне та моральне здоров'я є визначальним у досягненні поставлених цілей, підвищенні ефективності суспільного виробництва в цілому.

Література

1. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник / С.В.Мочерний. – К.: Академія, 2002. – С. 36-42.
2. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І.Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67-73.
3. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л.Безтелесна // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 4-12.
4. Добрынин А.И. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры / А.И.Добрынин, С.А.Дятлов, Е.Д.Цыренкова. – СПб.: Наука, 1999. – С. 21.
5. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О.Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48-53.
6. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія / Л.В.Шаульська – Донецьк, 2005. – С. 93-94.
7. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В.Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 30-34.
8. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А.Грішнова. – К.: Знання. – 2002. – С. 17.
9. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т.Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64-73.
10. Філософські проблеми людинознавства: монографія / за ред. М.Сидоренка. – Чернівці, 2005. – 207 с.
11. Зайцева Л. Тенденції соціального розвитку регіонів України / Л.Зайцева, І.Польська // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67-73.
12. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан: монографія / за ред. Е.М.Лібанової. – К., 2002. – 123 с.
13. Кочума І.Ю. Людський розвиток як чинник економічного зростання в Україні / І.Ю.Кочума. – К., 2005. – 20 с.
14. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О.Дьомін // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 9-13.
15. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз / Л.Т.Шевчук. – Львів, 2003. – С. 22-27.
16. Рыжов В. Мир, инновации и мы / В.Рыжов // Зеркало недели. – 2003. – № 4. – 8 февраля.
17. Голяченко О.М. Економіка української здорової охорони / О.М.Голяченко, А.О.Голяченко. – Вінниця, 1996. – 100 с.

**ПРОБЛЕМА ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА В СИСТЕМЕ
ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**

И.П.Одынский

Резюме. В статье рассматривается место и роль человека, его здоровья в условиях современной научно-технической революции, а также влияние человеческого фактора на темпы экономического роста.

Ключевые слова: здоровье человека, общественное производство, рабочая сила, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, человеческий фактор, человеческие информационные ресурсы, человеческий капитал.

**THE PROBLEM OF HUMAN HEALTH IN THE
SYSTEM OF SOCIAL PRODUCTION**

I.P.Odynsky

Abstract. The paper ascertains the place and role of a human being, his health under the conditions of the technological revolution and the impact of the human factor on the rates of economic growth.

Key words: human health, social production, labor force, labor recourses, labor potential, human factors, manpower resources, human capital.

Bukovinian State Medical University (Chernivtsi)

Рецензент – доц. Н.І.Зорій

Buk. Med. Herald. – 2011. – Vol. 15, № 1 (57). – P. 159-163

Надійшла до редакції 10.11.2010 року

© І.П.Одынський, 2011

**Науково-практична конференція
з міжнародною участю**

“Епігенетичні хвороби”

**2-3 червня 2011 року
м. Харків**

Адреса оргкомітету:

Харківський національний медичний університет МОЗ України
Український інститут клінічної генетики Харківського
національного медичного університету МОЗ України
проспект Правди, 13
м. Харків, 61022
тел. (057) 705-16-74, 700-32-47